

พัฒนาการของรฐชาติกับความขัดแย้งภายในของชาวสยาม*

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

วันนี้ผมรู้สึกยินดีมากที่ได้มาสนทนากับท่านในเรื่องทุกข์สุขของบ้านเมือง แม้ว่าวาระโอกาสที่เรามาพูดคุยกันจะเกี่ยวโยงกับประวัติศาสตร์ค่อนข้างมาก และหัวข้อที่ตั้งไว้จะออกไปในทางพื้นความหลังลึกนิต แต่ประเด็นเรื่องความขัดแย้งนั้น ถึงอย่างไรก็ไม่เคยล้าสมัยในประเทศของเรา

อย่างไรก็ดี ก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาของปาฐกถา ผมคงต้องขออนุญาตชี้แจงข้อเท็จจริงสักสองเรื่องคือ

เรื่องแรก เนื้อหาส่วนใหญ่ของสิ่งที่ผมจะพูดถึงเคยถูกนำเสนอมาแล้วครั้งหนึ่งใหม่เมื่อปลายปีก่อน และที่ต้องนำมากล่าวซ้ำก็เพราะเป็นความประสงค์ของทางคณะผู้จัดงาน ซึ่งกรุณาให้เกียรติเชิญผมมาพูด

เรื่องที่สอง ปาฐกถาของผมมาจากงานวิจัยทางวิชาการ และไม่ได้เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองในระยะใกล้ๆ แต่อย่างใด แต่ผมก็หวังเป็นอย่างยิ่งว่ามันอาจจะเป็นประโยชน์ทางอ้อมในการทำความเข้าใจวิกฤตการณ์เมืองที่เรากำลังเผชิญอยู่

คำว่ารัฐชาติหรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า nation-state นั้นเป็นทั้งศัพท์วิชาการและถ้อยคำที่ใช้กันทั่วไป แม้จะมีบางท่านใช้คำว่า"รัฐประชาชาติ" แต่ความหมายโดยทั่วไปก็เหมือนกัน คือหมายถึง รัฐสมัยใหม่ซึ่งสถาปนาอำนาจการปกครองขึ้นเหนือสังคมขนาดใหญ่ในขอบเขตพื้นที่ทาง

* ปาฐกถานำในงานสัมมนาทางวิชาการ "70 ปีสยามเป็นไทย: ย้อนเวลาสู่นาคต 24 มิถุนายน 2482 -2552" จัดโดยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับองค์กรต่าง ๆ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2552 ณ หอประชุมศรีบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

... การปักปันเขตแดนระหว่างศูนย์อำนาจที่กรุงเทพฯ กับรัฐอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ได้ส่งผลให้ภาพทางกายภาพของประเทศไทยสมัยใหม่ค่อยๆ ปรากฏขึ้นเป็นรูปลักษณะที่ตายตัว ซึ่งท้ายที่สุดก็จะนำไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบใหม่ที่ถือหลักอธิปไตยเหนือดินแดน อย่างไรก็ตาม เราพึงเข้าใจให้ชัดเจนว่า สิ่งที่เราเรียกว่าการ ‘เสียดินแดน’ ของรัฐไทย แท้จริงแล้วน่าจะเรียกว่าการเสียอำนาจอควบคุมประเทศราชจะถูกต้องกว่า...

ภูมิศาสตร์อันชัดเจนตายตัว ทั้งนี้โดยวางความชอบธรรมของอำนาจรัฐไว้บนจินตนาการร่วมที่ยืนยันว่าสมาชิกของสังคมดังกล่าว มีความเชื่อมร้อยโยงใยกัน ทั้งในด้านรากเหง้าความเป็นมา ในด้านความอยู่รอดปลอดภัย ตลอดจนในด้านความเจริญรุ่งเรืองและการแบ่งปันผลประโยชน์ต่างๆ อันนอกเงยมาจากแผ่นดินเดียวกัน

เมื่อพูดถึงรัฐชาติที่ก่อเกิดขึ้นบนแผ่นดินสยาม หรือที่เรียกกันว่าประเทศไทยในระยะ 70 ปีที่ผ่านมา สิ่งแรกที่เราคควรยึดถือไว้เป็นข้อเท็จจริงเบื้องต้นคือ ประเทศไทยในปัจจุบันเป็นรัฐสมัยใหม่ที่แปรตัวเองมาจากรัฐจารีต อันนี้ต่างจากประเทศเพื่อนบ้านที่รัฐโบราณถูกยกเลิกโดยระบอบอาณานิคม ก่อนที่รัฐสมัยใหม่จะถูกสร้างขึ้นโดยขบวนการกู้เอกราช

ดังนั้น ในบางมิติอำนาจรัฐในประเทศไทยจึงมีความต่อเนื่องสูง มีประเพณีวัฒนธรรมทางการเมืองหลายอย่างถูกส่งทอดจากสมัยจารีตมาถึงปัจจุบัน

ข้อต่อมา ซึ่งมีนัยสำคัญในทางการเมืองมากเช่นกัน คือ รัฐสมัยใหม่ของสยามก่อรูปขึ้นก่อนชาติในความหมายสมัยใหม่ (modern nation) ฉะนั้นจึงมีฐานะควบคุมกำกับชาติมาตั้งแต่ต้น พูดยอีกแบบหนึ่งคือฝ่ายรัฐมีฐานะ

เหนือกว่ามาตลอดในความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม เพราะชาติไทยในความหมายสมัยใหม่เป็นสิ่งที่รัฐสร้างขึ้นและดัดแปลงให้อยู่ในกรอบนิยามของตนมาตั้งแต่แรก

อย่างไรก็ดี เราต้องเข้าใจว่ารัฐสมัยใหม่ในสยามประเทศนั้น ไม่ได้ก่อรูปขึ้นอย่างทั่วด้านโดยฉับพลัน ดังที่มักถือเอาสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นหมุดหมาย อันที่จริงรัฐสมัยใหม่ในประเทศไทยเป็นพัฒนาการต่อเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงภายในรัฐจารีตอย่างเป็นขั้นเป็นตอนในจุดที่ตั้งของศูนย์อำนาจ มิติใหม่ของอำนาจรัฐได้เข้าแทนที่มิติเก่าแบบค่อยเป็นค่อยไป และชนชั้นนำที่กุมอำนาจก็มีความต่อเนื่องค่อนข้างมาก ทำให้ในระยะที่เกิดรัฐสมัยใหม่ แทบจะไม่มีสภาพที่เกิดสุญญากาศทางอำนาจขึ้นแม้แต่แต่น้อย

ผมคิดว่าการทบทวนลักษณะเด่นๆ ของรัฐจารีตในประเทศไทยอาจจะช่วยให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนขึ้น

รัฐก่อนสมัยใหม่ (pre-modern state) ที่เคยมีอยู่บนแผ่นดินอันเป็นประเทศไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตลอดช่วงรัชกาลที่ 4 มีลักษณะสำคัญต่างจากรัฐสมัยใหม่ดังนี้

1) ไม่มีพรมแดนชัดเจนและไม่ได้ถือหลักอธิปไตยเหนือดินแดน

2) รัฐและสังคมดำรงอยู่ทับซ้อนกันโดยผ่านการจัดตั้งสังคมตามระบบไพร่/ขุนนาง ทำให้สมาชิกของสังคมเป็นคนของรัฐไปโดยปริยาย และรัฐก็ไม่มีกลไกการปกครองที่แยกจากการควบคุมกำลังคน

3) ประกอบด้วยศูนย์อำนาจใหญ่เล็ก แต่อำนาจไม่รวมศูนย์ หัวเมืองส่วนใหญ่มีฐานะกึ่งอิสระ และประเทศราชปกครองตนเอง (semi-autonomy) โดยพื้นฐาน

4) ไม่มีแนวคิดเรื่องชาติในความหมายสมัยใหม่ และไม่ได้คัดคนออกเป็นนอกในตามความแตกต่างทางชาติพันธุ์

5) รัฐมีบทบาทจำกัดแค่ปกป้องคุ้มครองไม่ให้ข้าศึกศัตรูมารุกราน และรักษาความสงบเรียบร้อยเท่านั้น

การที่รัฐจารีตของสยามไม่มีพรมแดนชัดเจนตายตัวนั้น สอดคล้องกับความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบโบราณซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่การควบคุมกำลังคนมากกว่าที่ดิน และที่สำคัญคือ ศูนย์อำนาจใหญ่ปกครองคนโดยผ่านศูนย์อำนาจเล็ก ส่วนศูนย์อำนาจเล็กจะแผ่อิทธิพลไปได้ไกลแค่ไหน ก็ถือว่าอิทธิพลของศูนย์อำนาจใหญ่ไปได้ไกลเท่านั้น ในบางกรณี ดังที่เราทราบกันดี ศูนย์อำนาจเล็กที่อยู่ชายขอบอำนาจของสยามมักแสดงต้องส่งบรรณาการต่อศูนย์อำนาจใหญ่ที่อื่นด้วย เพื่อความอยู่รอดของตน

การเปลี่ยนแปลงจากชายแดนแบบโบราณมาเป็นพรมแดนสมัยใหม่ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มาก่อนหลายสิ่งหลายอย่าง และกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากแรงกดดันภายนอกล้วนๆ การปักปันเขตแดนระหว่างศูนย์อำนาจที่กรุงเทพฯ กับรัฐอาณานิคมของมหาอำนาจ

ตะวันตก ได้ส่งผลให้ภาพทางกายภาพของประเทศไทยสมัยใหม่ค่อยๆ ปรากฏขึ้นเป็นรูปลักษณะที่ตายตัว ซึ่งท้ายที่สุดก็จะนำไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบใหม่ ที่ถือหลักอธิปไตยเหนือดินแดน

อย่างไรก็ตาม เราพึงเข้าใจให้ชัดเจนว่าสิ่งที่เรียกว่าการ “เสียดินแดน” ของรัฐไทย แท้จริงแล้วน่าจะเรียกว่าการเสียดำนาจควบคุมประเทศราชจะถูกต้องกว่า

การกำหนดเขตแดนของประเทศไทยนั้นเริ่มขึ้นในช่วงที่ศูนย์อำนาจรัตนโกสินทร์กำลังขยายตัวแผ่อิทธิพลเข้าสู่แคว้นแคว้นเพื่อนบ้านอยู่พอดี เพราะฉะนั้นการเข้ามาของนักล่าอาณานิคมตะวันตกจึงเท่ากับสกัดทิศทางเช่นนี้ไว้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ในแง่หนึ่งก็ถือได้ว่าสภาพที่เกิดขึ้นเป็นการปะทะกันระหว่างการขยายอำนาจแบบโบราณ (ล่าประเทศราช) กับการขยายอำนาจแบบสมัยใหม่ (ล่าอาณานิคม) ซึ่งสมมุติว่าฝ่ายสยามเป็นผู้ชนะ และไม่ได้ “เสียดินแดน” ไปถึง 782,877 ตารางกิโลเมตร ตามที่มักกล่าวอ้างกัน ก็หมายถึงว่ารัฐไทย ปัจจุบันจะได้รับมรดกเป็นผู้ปกครองดินแดนที่เป็นประเทศลาว กัมพูชา รัฐฉาน ส่วนใหญ่ของเวียดนามภาคเหนือ และอีกเกือบครึ่งหนึ่งของคาบสมุทรมลายู อันนี้ถ้าเราพิจารณาจากสภาพที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดภาคใต้ บางทีอาจจะต้องประเมินว่าโชคร้ายในอดีตนั้นอาจนับเป็นโชคดีของปัจจุบัน

แต่ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่าสยามได้สูญเสียอำนาจ หรือสูญเสียฐานะการควบคุม (sovereignty) เหนือประเทศราชไปเป็นส่วนใหญ่ในระหว่าง พ.ศ. 2410-2452 หรือในช่วงประมาณ 40 ปี ทั้งหมดนี้คือที่มาของรูปร่างประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งคิดเป็นพื้นที่ได้ 513,115 ตาราง

กิโลเมตร (320.7 ล้านไร่)

อย่างไรก็ดี แม้เขตอำนาจปกครองของสยามจะเล็กลงกว่าเดิมมาก และชาติพันธุ์ที่เคยสวามิภักดิ์ต่อศูนย์อำนาจกรุงเทพฯ จะหายไปไม่น้อย แต่นอกเหนือจากชนชาติไทยแล้ว ชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีถิ่นฐานอยู่ภายในของเส้นเขตแดนที่ประกอบขึ้นเป็นประเทศไทยสมัยใหม่ ก็ยังคงมีจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากการประเมินทางวิชาการซึ่งระบุว่าในจำนวนประชากรไทยปัจจุบันกว่า 60 ล้านคนนั้น แบ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ภาษาได้ทั้งสิ้นถึง 70 กลุ่ม โดยประกอบด้วยตระกูลใหญ่ทางภาษา 5 ตระกูล

อันที่จริง การตีเส้นแบ่งพรมแดนอย่างตายตัวระหว่างสยามกับรัฐอาณานิคมรอบๆ (ซึ่งต่อมากลายเป็นประเทศเพื่อนบ้าน) โดยตัวของมันเองอาจจะยังไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในขึ้นมาโดยทันที โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตราบเท่าที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างศูนย์กลางกับหัวเมืองชายขอบ (center & periphery) ยังคงเป็นแบบจารีตประเพณี

แต่ประเด็นมีอยู่ว่าแรงกดดันจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกได้ทำให้ผู้ปกครองไทยไม่อาจรักษาความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบก่อนสมัยใหม่ไว้ได้อีกต่อไป และเรื่องนี้ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจที่มีน้ำหนักมากที่สุดในการขับเคลื่อนให้มีการเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ซึ่งในด้านหนึ่งมีรูปธรรมอยู่ที่การเลิกไพร่เลิกทาสและระบบประเทศราช อันหมายถึงการยกเลิกระบบการปกครองโดยขุนนางโบราณไปพร้อมกัน และในอีกด้านหนึ่งคือการสร้างกลไกการปกครองสมัยใหม่ซึ่งทำให้การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมีความเป็นไปได้

กล่าวคือจากนั้นเป็นต้นมาประชาชนจะ

ไม่ถูกยึดโยงกับศูนย์อำนาจโดยผ่านการสังกัดเจ้าเมืองประเทศราชหรือหมวดหมู่กรมกอง หากจะถูกปฏิบัติในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีกฎหมายกำหนดคุณสมบัติชัดเจนว่าเข้าข่ายเป็นคนของสยามหรือไม่

กระบวนการดังกล่าวได้ถอนรากถอนโคนความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบจารีตประเพณีระหว่างศูนย์อำนาจใหญ่กับศูนย์อำนาจเล็กๆ ที่ร่ายล้อมในห้วงเวลาที่ค่อนข้างรวดเร็ว และมีผลกระทบโดยตรงต่อชาติพันธุ์ที่มีอัตลักษณ์แตกต่างจากคนไทยภาคกลาง

อย่างไรก็ดี ปฏิกริยาตอบโต้ด้วยการลุกขึ้นสู้ของท้องถิ่นต่างๆ ในปี พ.ศ. 2445 นั้น โดยเนื้อแท้มิใช่ความขัดแย้งในทางชาติพันธุ์ หากเป็นการแสดงความไม่พอใจของชนชั้นนำท้องถิ่นที่สูญเสียฐานะจากกระบวนการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมากกว่า

ในด้านของฝ่ายรัฐเอง แม้การปราบปรามขบถเหล่านี้จะถูกดำเนินการด้วยความรุนแรง ทว่าโดยพื้นฐานแล้วนับเป็นเรื่องการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจจากโบราณไปสู่สมัยใหม่มากกว่าเกิดจากอคติทางด้านเชื้อชาติ ทั้งนี้เนื่องจากในเวลานั้นแนวคิดเรื่องชาติหรือลัทธิชาตินิยมสมัยใหม่ยังไม่ได้ก่อรูปขึ้นเป็นอุดมการณ์ที่มีฐานะนำ (dominant ideology) การนิยามความเป็นไทย และความเป็นอื่นยังไม่ได้เกิดขึ้นอย่างแข็งกร้าวตามความหมายระยะหลังๆ

นอกจากนี้ เราควรเข้าใจด้วยว่ากลไกการปกครองสมัยใหม่ในระยะก่อร่างสร้างตัวนั้น ยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างเล็กและขาดประสิทธิภาพมาก ประกอบกับประชากรทั้งประเทศยังมีจำนวนน้อย และเศรษฐกิจทุนนิยมก็ยังไม่ได้ขยายตัวไปไกลถึงขั้นแย่งชิงทรัพยากรกันดัง

ระยะหลัง ด้วยเหตุเหล่านี้ ในระยะแรกบรรดาชาติพันธุ์เล็ก ๆ และราษฎรในท้องถิ่นที่อยู่ไกลศูนย์กลางออกมายังยังไม่ได้รับผลสะท้อนจากการจัดระเบียบใหม่ทางอำนาจเท่าใดนัก

กระนั้นก็ตาม การที่สยามได้ยกเลิกความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบจารีตหรือแปรรูปเป็นรัฐสมัยใหม่ด้วยการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมาตั้งแต่ต้น นับเป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่มีผลอย่างใหญ่หลวงต่อการจัดระเบียบการเมืองการปกครองต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ประการแรก มันทำให้ประเทศไทยขาดรากฐานการปกครองตนเองแบบสมัยใหม่ในระดับท้องถิ่น ซึ่งเป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับระบอบประชาธิปไตยที่แข็งแกร่งและทำงานได้เหมือนดังในสหรัฐอเมริกาและยุโรปตะวันตก

ประการต่อมา การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางอย่างเบ็ดเสร็จทำให้พัฒนาการของการเมืองไทยสมัยใหม่เต็มไปด้วยการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในส่วนกลางอย่างเลี้ยงไม่พัน ตลอดเวลากว่า 70 ปีที่ผ่านมา ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการยึดกุมฐานะนำในศูนย์อำนาจมีสภาพเข้มข้นรุนแรงไม่ขาดระยะ

และประการที่สาม เมื่ออำนาจรวมศูนย์ปัญหาที่รวมศูนย์ การที่กลไกแก้ปัญหาในระดับล่างค่อนข้างอ่อนแอ ทำให้รัฐบาลทุกรัฐบาลไม่ว่าอยู่ในระบอบไหน ล้วนต้องเผชิญกับสภาวะข้อเรียกร้องท่วมท้นจากทุกภาคส่วนของสังคม ทำให้ชาติทั้งประสิทธิภาพและเสถียรภาพในการทำงาน

พูดเรื่องรัฐมาพอสมควรแล้ว ต่อไปเรามาพูดถึงเรื่องชาติในความหมายสมัยใหม่

ลักษณะของรัฐจารีตที่ไม่มีแนวคิดเรื่องชาติแบบสมัยใหม่นั้น ถึงวันนี้คงเป็นที่ยอมรับ

กันมากขึ้นแล้ว อย่างน้อยก็ในแวดวงวิชาการ ทว่าการที่ความจริงข้อนี้ยังไม่เป็นที่เข้าใจในหมู่สาธารณชนทั่วไปนับว่ามีส่วนอย่างยิ่งในการทำให้ปัญหาชาติพันธุ์ที่มีอยู่ในปัจจุบันแก้ไขได้ยากขึ้น

เท่าที่หลักฐานต่างๆ บันทึกรไว้ สยามในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นชาวพื้นเมืองและอพยพเข้ามาจากต่างแดนอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก ภายใต้ศูนย์อำนาจที่มีชาวไทยเป็นผู้ปกครอง ทั้งนี้โดยสามารถดำรงชีพตามวิถีวัฒนธรรมของตนได้อย่างอิสระเสรี

ในสมัยนั้นเงื่อนไขในการอยู่ในราชอาณาจักรได้อย่างปกติสุขดูจะมีเพียงอย่างเดียว คือต้องมีความจงรักภักดีต่อผู้กุมอำนาจ และในสายตาของผู้ปกครอง ความแตกต่างทางชาติพันธุ์ในหมู่ผู้อยู่ใต้การปกครองแทบจะไม่มี ความหมายใดๆ ในทางการเมือง

แม้ว่ารัฐจารีตของสยามจะเปลี่ยนไปในด้านหลังจากการก่อเกิดของรัฐธนบุรี-รัตนโกสินทร์แต่การยอมรับชาติพันธุ์อื่นๆ ที่ไม่ใช่ชนชาติไทยในฐานะผู้อยู่ร่วมแผ่นดินเดียวกัน ก็ยังคงดำเนินต่อมาอย่างน้อยถึงช่วงกลางของรัชกาลที่ 5 กระทั่งในการตั้งมณฑลชุดแรกก็ยังมีการใช้ชื่อชาติพันธุ์อย่างตรงไปตรงมาเช่น มณฑลลาวเฉียง มณฑลลาวท้าว มณฑลลาวกลาง และมณฑลเขมร เป็นต้น

อันที่จริง หลักฐานที่แสดงความไม่รังเกียจชาติพันธุ์อื่นของรัฐไทยก่อนสมัยใหม่ที่เด่นชัดที่สุดอย่างหนึ่งก็คือ การสนับสนุนให้คนจีนอพยพเข้ามาตั้งรกรากตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาจนถึงตลอดสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นเวลายาวนานเกินหนึ่งร้อยปี (ประมาณ พ.ศ. 2325-2453) ตลอดช่วงดังกล่าว การกระทบ

กระทั่งกันระหว่างชาวจีนกับผู้ปกครองไทย นับว่ามีน้อยมาก มาเกิดขึ้นเอาตอนท้ายเท่านั้น

ถามว่าแล้วทำไมคนจีนในสยามจึงกลายเป็นเป้าหมายแรกของอคติเชิงชาติพันธุ์ (ethnic prejudice) ที่ขับเคลื่อนโดยรัฐที่กำลังเปลี่ยนรูปไปสู่สมัยใหม่ อีกทั้งเป็นชาติพันธุ์แรกที่ถูกใช้เป็นจุดอ้างอิงในการนิยามความเป็นไทยหรือความไม่เป็นไทย?

คำอธิบายในเรื่องนี้จะมาจากมิติทางการเมืองหรือประเด็นความสัมพันธ์ทางอำนาจมากกว่าเรื่องอื่นใด

ประการแรก ฐานะทางเศรษฐกิจของคนจีนในสยามนั้นมีความมั่นคงมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ และไม่ไต่ลดความสำคัญลงแม้ในช่วงหลังสนธิสัญญาบาวริง (พ.ศ. 2398)

ประการต่อมา ฐานะดังกล่าวของคนจีนทำให้ผู้ปกครองไทยเริ่มหวั่นไหวกับอิทธิพลจีนมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะเมื่อระบบการค้าเสรีนับวันยิ่งทำให้พ่อค้าจีนพึ่งการคุ้มครองของชนชั้นนำไทยน้อยลง

ประการสุดท้ายซึ่งอาจจะมีน้ำหนักมากที่สุดคือในระยะต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ขณะที่กลไกการปกครองสมัยใหม่ของรัฐไทยเพิ่งเริ่มก่อรูปขึ้นได้ไม่นาน ประเทศจีนก็คุกุ่นไปด้วยบรรยากาศปฏิวัติ ซึ่งมุ่งเปลี่ยนรัฐโบราณของจีนให้เป็นรัฐสมัยใหม่แบบถอนรากถอนโคน แนวคิดนิยมระบอบสาธารณรัฐดังกล่าวได้เผยแพร่มาถึงชุมชนจีนในประเทศไทย กระทั่งส่งอิทธิพลต่อนายทหารไทยบางส่วน ทำให้ผู้ปกครองไทยในช่วงนี้ยังไม่ไว้ใจคนจีนเพิ่มขึ้น

ดังนั้นการรณรงค์ต่อต้านคนจีนจึงเริ่มขึ้นพร้อมๆ กับการนิยาม “ความเป็นไทย” หรือกล่าวอีกแบบหนึ่งคือ แนวคิดที่เคยเปิดกว้างในด้านชาติพันธุ์สิ้นสุดลงพร้อมกับการก่อรูป

ของลัทธิชาตินิยมซึ่งนิยามโดยชนชั้นนำ (elite nationalism)

อันที่จริง การรณรงค์ต่อต้านคนจีนในสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่ใช่เรื่องอติวิสัยเสียทีเดียว เพราะในขณะที่มีการแปรรูปรัฐจารีตให้เป็นรัฐสมัยใหม่ ด้วยการรวมศูนย์อำนาจการเมือง การบริหารและการคลังเข้าสู่ส่วนกลาง ตลอดจนโดยใช้กองทัพประจำการสมัยใหม่กับระบบราชการสมัยใหม่เป็นกลไกหลักในการบริหารประเทศตามระเบียบอำนาจใหม่ ตัวองค์กรบัญชาการอันได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์กลับสืบทอดฐานะอันมีมาก่อนสมัยใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง กระทั่งมีอำนาจเพิ่มขึ้นอย่างล้นพินในสภาพเช่นนี้จึงไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรที่ฝ่ายผู้ปกครองจะรู้สึกไม่มั่นคง และหวาดระแวงว่าจะมีผู้ทำทลาย

ดังนั้นในการเริ่มต้นนิยามความเป็นไทยตามคติของชนชั้นนำสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จุดเน้นจึงอยู่ที่การสถาปนาพระราชอำนาจนำ (royal hegemony) ขององค์พระมหากษัตริย์ในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป และโยงความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่เข้ากับการมีอยู่ของสถาบันนี้ตั้งแต่แรก

อย่างไรก็ดี ลัทธิชาตินิยมไทยซึ่งก่อรูปขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นั้น มิได้มีพัฒนาการเป็นเส้นตรงเสียทีเดียว ดังจะเห็นได้ว่าหลังจากสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่นาน แนวคิดชาตินิยมของชนชั้นนำใหม่ในระบบราชการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการศึกษาในประเทศตะวันตกได้ นำไปสู่ การวิพากษ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างรุนแรง โดยเปลี่ยนจุดเน้นย้ำจากเรื่องพระราชอำนาจนำในชาติที่เกิดขึ้นใหม่มาเป็นชาติของสามัญชน

นอกจากนี้ เนื้อหาของลัทธิชาตินิยมไทย

อีกเรื่องหนึ่งที่ถูกนำเข้ามาโดยการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น คือการกำหนดให้รัฐมีบทบาทเพิ่มขึ้นทุกด้านในการดูแลประชาชนของตน อันที่จริงหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ที่ประกาศไว้เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น โดยสารัตถะแล้วคือการกำหนดบทบาทหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ในสยาม ซึ่งตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน

กระนั้นก็ตาม แม้แนวทางเช่นนี้จะแตกต่างจากลัทธิชาตินิยมสมัยรัชกาลที่ 6 อย่างมีนัยสำคัญ แต่สิ่งที่เหมือนกันคือการสถาปนาฐานะครอบงำของรัฐในความสัมพันธ์กับชาติที่กำลังสร้างขึ้น เหตุการณ์ที่คลี่คลายตามหลังมา ทำให้เราเห็นได้ชัดว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ได้ส่งผลให้มีการขยายตัวของอำนาจรัฐไทยที่บังคับบัญชาประชาชนในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง และต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อจุดหมายที่จะ “สร้างชาติ” ให้มีความเจริญ ทันสมัย และมีมั่นคง

เพราะฉะนั้นในแง่หนึ่ง เราจึงอาจพูดได้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นับเป็นการสานต่อกระบวนการสร้างรัฐสมัยใหม่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยนำกระบวนการดังกล่าวมาสู่ความครบถ้วนในที่สุด

การก่อรูปของรัฐไทยสมัยใหม่ซึ่งเริ่มต้นด้วยการมีเส้นเขตแดนตายตัวและยกเลิกการควบคุมกำลังคนด้วยระบบไพร่/ขุนนางนั้น ได้มอบประชากรจำนวนที่แน่นอนหนึ่งไว้ภายใต้อำนาจซึ่งรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง ขณะเดียวกันประชากรเหล่านั้นก็ต้องสัมพันธ์กับรัฐในฐานะปัจเจกบุคคล โดยไม่มีหัวหน้าหมวดหมู่กรมกองเป็นผู้เชื่อมประสานอีกต่อไป สภาพเช่นนี้คือกายภาพเบื้องต้นของความเป็นชาติในประเทศไทยที่อุบัติขึ้นเมื่อประมาณร้อยกว่าปีที่แล้ว

สภาพดังกล่าวทำให้เกิดคำถามใหญ่ขึ้น

อย่างน้อยสองประเด็น

ประเด็นแรกที่เกิดขึ้นคือ โดยรวมๆ แล้วประชากรอันหลากหลายชาติพันธุ์เหล่านี้จะสัมพันธ์กับรัฐหรือระเบียบอำนาจใหม่ที่พวกเขาไม่คุ้นเคยอย่างไร?

ประเด็นถัดมา ในหมู่พวกเขาเอง ความสัมพันธ์จะเป็นเช่นใด?

แน่นอน สำหรับฝ่ายรัฐแล้วคำตอบที่มีต่อคำถามข้างต้นย่อมไม่ใช่เป็นเพียงการใช้อำนาจดิบๆ เข้าไปควบคุมให้เกิดความสงบเรียบร้อย เพราะจริงๆ แล้วอำนาจรัฐสมัยใหม่ก็ต้องอาศัยความชอบธรรมสมัยใหม่เช่นกัน เช่นนี้แล้ว คำตอบคือการสร้างจินตนาการทางการเมืองขึ้นมาใหม่ เพื่อให้หมู่ชนที่เคยต่างคนต่างอยู่ และสังกัดเจ้านายต่างกัน กระทั่งต่างชาติพันธุ์กัน ยอมรับอำนาจที่รวมศูนย์อยู่เหนือพวกเขา

ปัญหาต่อไปคือ แล้วรัฐจะตัดแปลงประชาชนในความหมายสมัยใหม่เหล่านี้ด้วยวิธีใด พวกเขาจึงจะรู้สึกเป็นคนแปลกหน้าของกันและกัน?

คำตอบคือรัฐจะต้องสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ใหม่ (new identity) ของคนในประเทศขึ้นมาให้ได้ โดยผ่านการตัดแปลงทางด้านจิตสำนึก

จากจุดนี้ไปจึงอาจกล่าวได้ว่า “ชาติไทย” เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐไทย ซึ่งค่อนข้างจะต่างจากประเทศเพื่อนบ้านที่เคยตกเป็นอาณานิคมอยู่พอสมควร ทั้งนี้เนื่องจากสำนึกเรื่องชาติของพวกเขาเกิดจากการถูกกดขี่ข่มเหงโดยมหาอำนาจตะวันตก และก่อรูปขึ้นก่อนการมีอำนาจรัฐเป็นของตนเอง

แน่นอน ลักษณะเด่นประการแรกของแนวคิดเรื่องชาติและชาตินิยมแบบไทยคือ

... หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 แนวคิดเรื่องชาติของสยามได้ย้ายจุดเน้นจากการเชิดชูพระราชอำนาจมาเป็นการสร้างตัวตน หรืออัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ของพลเมืองในระดับสามัญชนอย่างทั่วด้านมากขึ้น ซึ่งหมายถึงว่าชาวสยามควรจะมีภาษาเดียวกัน มีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมคล้ายกัน มีการยึดถือในประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาของเผ่าพันธุ์นับแต่เดียวกัน อีกทั้งยังจะต้องสร้างอนาคตร่วมกันด้วย ...

เป็นชุดความคิดที่ก่อรูปและพัฒนาขึ้นจากชนชั้นนำ จากนั้นจึงส่งทอดลงมาปลูกฝังให้กับมวลชนชั้นล่าง ด้วยเหตุนี้แนวคิดดังกล่าวจึงมีนัยของความสัมพันธ์ทางอำนาจอย่างเลี่ยงไม่พ้น

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาติ (หรือรัฐกับสังคม) นั้น นับเป็นตัวแปรสำคัญมากในการกำหนดลักษณะของระบอบการเมืองการปกครอง เช่นถ้าชาติเป็นฝ่ายบัญญัติรัฐได้อย่างแท้จริง แนวโน้มที่จะวิวัฒนาการไปสู่ระบอบประชาธิปไตยอันแข็งแกร่งก็มีความเป็นไปได้สูง แต่ถ้ารัฐเป็นผู้ควบคุมกำกับชาติ ความสัมพันธ์ทางอำนาจก็มักจะคลี่คลายไปในทางเผด็จการหรือถึงแม้จะใช้รูปแบบประชาธิปไตย ก็มักแฝงเร้นไว้ด้วยลักษณะอำนาจนิยม

ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 แนวคิดเรื่องชาติของสยามได้ย้ายจุดเน้น จากการเชิดชูพระราชอำนาจมาเป็นการสร้างตัวตน หรืออัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ของพลเมืองในระดับสามัญชนอย่างทั่วด้านมากขึ้น ซึ่งหมายถึงว่าชาวสยามควรจะมีภาษาเดียวกัน มีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมคล้ายกัน มีการยึดถือในประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาของเผ่าพันธุ์

นับแต่เดียวกัน อีกทั้งยังจะต้องสร้างอนาคตร่วมกันด้วย

การนิยามความเป็นไทยของรัฐในทิศทางนี้ แม้จะมีจุดหมายอยู่ที่การบูรณาการประชากรที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และกระจายอยู่ทั่วประเทศให้มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (national integration) แต่การจะทำให้สภาพดังกล่าวปรากฏเป็นจริงย่อมไม่ใช่เรื่องง่าย ทั้งนี้เนื่องจากในบางพื้นที่ของประเทศ ขาดผลจากการปะทะขัดแย้งกับรัฐอย่างรุนแรงในช่วงรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางยังไม่ได้จางหายไปโดยง่าย มิหนำซ้ำคำนิยามความเป็นไทยที่เข้มข้นขึ้นยังตอกย้ำความเป็น “คนอื่น” ของพวกเขาให้เด่นชัดขึ้นอีก

ปัญหาใหญ่อย่างหนึ่งของลัทธิชาตินิยมไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2487 คือ การนิยามความเป็นคนไทยจากฐานคิดทางด้านเชื้อชาติ ซึ่งทั้งแตกต่างจากสยามเก่าโดยสิ้นเชิงและขัดแย้งกับความจริงเกี่ยวกับองค์ประกอบของประชากรในประเทศ

ดังที่ทราบกันดี การดัดแปลงชาติในทิศทางนี้เริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นประเทศไทยในปี พ.ศ. 2482 ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรฐินิยม

ฉบับที่ 1 ซึ่งรัฐให้เหตุผลว่าเพื่อ "ให้ต้องตามชื่อเชื้อชาติ"

กล่าวสำหรับเรื่องของการใช้ภาษาไทย ภาคกลางเป็นภาษาราชการหรือเป็นภาษาแห่งชาตินั้น ได้มีความพยายามที่จะผลักดันในเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้ว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการศึกษาภาคบังคับได้ขยายตัวไปอีกมากหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การเผยแพร่ "ภาษาประจำชาติ" (national language) โดยผ่านห้องเรียนจึงได้ดำเนินไปอย่างกว้างขวางเช่นกัน พร้อมๆ กับแนวคิดที่ว่าคนไทยต้องพูดภาษาไทย (ภาคกลาง)

อันที่จริง การมีภาษากลาง (common language) สำหรับคนทั้งประเทศไว้ใช้ร่วมกันนั้นมีประโยชน์อยู่หลายประการ トラบใดที่สิ่งนี้ไม่ถึงขั้นไปทำลายล้างภาษาและวัฒนธรรมอันมีมาแต่เดิมของชาติพันธุ์ต่างๆ หรือถูกใช้เป็นเส้นแบ่งอันเด็ดขาดระหว่างความเป็นคนไทยกับความเป็นคนอื่น

ทว่าอย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติแล้ว ความเสียหายที่เกิดขึ้นดูจะมีอยู่ไม่น้อย

ในบางพื้นที่อย่างเช่นสามจังหวัดภาคใต้ (ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส) การบังคับใช้ภาษาไทยภาคกลางในห้องเรียนซึ่งมีประชาชนประมาณร้อยละ 80 มีภาษาแม่เป็นภาษามลายู นับเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่น่าไปสู่ความไม่พอใจทางการเมือง

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งประกอบขึ้นเป็นตรรกะต่อเนื่องมาจากลัทธิเชื้อชาตินิยม (racism) คือการสร้างประวัติศาสตร์ประเทศไทยขึ้นมาในฐานะความจำร่วม (common memory) ของชาติพันธุ์เดียว ซึ่งแม้จะให้ความสำคัญกับบทบาทฐานะของสามัญชนมากขึ้น

แต่ก็แทบไม่มีพื้นที่ใดๆ เลยสำหรับชาติพันธุ์อื่น

อันนี้ในแง่หนึ่งนับเป็นการสานต่อจากความเจ็บช้ำน้ำใจของชนชั้นนำไทยสมัยถูกมหาอำนาจตะวันตกแย่งอำนาจเหนือประเทศราชต่างๆ ไป และในแง่ที่สำคัญกว่าคือเท่ากับปิดกั้นพลเมืองไทยชาติพันธุ์ต่างๆ ตลอดจนชุมชนท้องถิ่นมากมายหลายแห่งมิให้มีความทรงจำร่วมของตนที่อาจจะแตกต่างกับประวัติศาสตร์ของทางการ

สรุปรวมความก็คือในมิตินี้ ลัทธิชาตินิยมไทยได้เปิดพื้นที่น้อยมาก หรือแทบไม่มีเลยสำหรับชาติพันธุ์อื่นๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นพลเมืองไทย ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาติในลักษณะนั้นก็นับเป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบแนวตั้ง โดยผูกพลังลัทธิอำนาจนิยม (authoritarianism) และฐานะนำของทหาร (militarism) เอาไว้อย่างแน่นแฟ้น

อย่างไรก็ดี เมื่อมาถึงมิติทางด้านวัฒนธรรมจริงๆ นอกเหนือไปจากการเชิดชูพุทธศาสนา แล้วรัฐไทยกลับอาศัยวัฒนธรรมตะวันตกเป็นเนื้อหาสำคัญในการนำมาประดิษฐ์เป็น "วัฒนธรรมแห่งชาติ" ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า รัฐไม่เพียงต้องการสร้างเอกภาพทางด้านวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังบวกเรื่องความทันสมัยไว้พร้อมๆ กันด้วย

ทิศทางดังกล่าวทำให้ประเทศไทยมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (cultural identity) ค่อนข้างผิดแผกไปจากประเทศเพื่อนบ้านที่เคยตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก กล่าวคือในการก่อตัวของลัทธิชาตินิยมในประเทศอย่างพม่า เวียดนาม หรืออินโดนีเซีย การยืนยันตัวตนวัฒนธรรมประเพณีพื้นเมืองไม่ว่าจะเป็นภาษา การแต่งกาย หรือประเพณีทางศาสนา ถือเป็นประเด็นสำคัญในการต่อต้านการครอบงำของต่างชาติ แต่สำหรับในกรณี

ของไทยฝ่ายรัฐ กลายเป็นผู้มีส่วนหรือถอนวัฒนธรรมพื้นเมืองเสียเอง

พูดกันอย่างยุติธรรม ชาติพันธุ์ที่ถูกดัดแปลงให้มี “ความเป็นไทย” มิได้มีแต่ชาติพันธุ์ที่แตกต่างจากคนไทยภาคกลางที่อยู่ล้อมรอบศูนย์อำนาจกรุงเทพฯ ตัวคนไทยดั้งเดิมเองก็ถูกรัฐดัดแปลงอย่างหนักหน่วง เพราะ “ความเป็นไทย” ในสายตาของรัฐสมัยใหม่นั้นแท้จริงแล้ว เป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นเสียหลายส่วน และเป็นส่วนหนึ่งของการก้าวสู่ความทันสมัยหรือเป็นแบบตะวันตก ซึ่งคนไทยส่วนใหญ่ไม่คุ้นเคยมาก่อน

แต่ก็อีกนั่นแหละ เส้นทางของประวัติศาสตร์มักจะทำให้เราประหลาดใจเสมอ

เมื่อพิจารณาจากจุดหมายของรัฐในการบูรณาการชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามาไว้ในวิถีชีวิตเดียวกัน การรณรงค์ให้เข้าสู่วัฒนธรรมตะวันตกหรือใช้ชีวิตอย่างทันสมัย อาจจะช่วยทำให้การปรับตัวเป็นไปได้ง่ายกว่าสำหรับชาติพันธุ์ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี ไกลชิดศูนย์อำนาจ และมีกิจกรรมชีวิตเกี่ยวข้องกับโลกสมัยใหม่อยู่แล้ว

ปรากฏว่าชาติพันธุ์ที่มีฐานะได้เปรียบในเรื่องนี้กลับเป็นชาวจีนในเมือง

การผูกแนวคิดเรื่องสร้างชาติ (nation building) เข้ากับการเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น นับเป็นจุดเริ่มต้นอันสำคัญที่นำมาสู่การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาติพันธุ์ต่างๆ ในสมัยปัจจุบัน กล่าวให้ชัดขึ้นคือ เศรษฐกิจนับเป็นพื้นที่ซึ่งแนวคิดเรื่องสร้างชาติมาบรรจบกับความทันสมัย (modernization) เพราะฉะนั้นถ้าชนกลุ่มไหนมีคุณูปการในการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจในสายตาของรัฐ ชนกลุ่มนั้นก็จะมีคุณค่าความสำคัญในกระบวนการสร้างชาติ

มากกว่าคนกลุ่มอื่น

อันนี้เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ผู้มีเชื้อสายจีนในสยามได้เปลี่ยนฐานะจากเป้าที่เคยถูกโจมตีโดยรัฐมาเป็นกระแสหลักทางด้านชาติพันธุ์ กระทั่งบางส่วนกลายเป็นชนชั้นนำทั้งทางสังคมและทางการเมืองในที่สุด

แน่ละ กระบวนการทางวัฒนธรรมที่ทำให้คนจีนเปลี่ยนภาษาพูด ใช้นามสกุลไทย มีการศึกษาแบบตะวันตกและเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เป็นแบบตะวันตก ก็มีส่วนทำให้ชนชั้นที่มีฐานะครอบงำทางเศรษฐกิจซึ่ง “ไม่น่าไว้วางใจ” กลายเป็นกลุ่มชนที่ “น่าเคารพนับถือ” ด้วย

ในทิศทางตรงข้าม ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมิได้เป็นเพียงผู้ผลิตคนชั้นกลางที่รัฐชื่นชมเท่านั้น หากยังเป็นกระบวนการหลักในการผลิตคนชายขอบ (marginalization) อย่างเลื่องไม่พ้น

ในบรรดาคนชายขอบที่ถูกผลิตขึ้นโดยระบบดังกล่าว ย่อมมีทั้งที่เป็นคนไทยจำนวนมหาศาลและพลเมืองไทยชาติพันธุ์อื่นๆ ผู้ตกเป็นเบี้ยล่างในความสัมพันธ์แบบตลาด สำหรับพวกหลัง การถูกกดขี่หมิ่นหมายซึ่งได้รับอยู่แล้วในฐานะชนชั้นล่างๆ กลับยิ่งเพิ่มขึ้นอีกในฐานะ “คนอื่น” ที่อยู่นอกวัฒนธรรมกระแสหลัก

ในยุคพัฒนาประเทศ ค่านิยมเรื่องเศรษฐกิจยิ่งถูกทำให้กระชับเข้ามาสู่การหารายได้แบบสมัยใหม่ยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด ดังจะเห็นได้จากคำขวัญในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ผลจากการปลุกฝังค่านิยมเช่นนั้น ย่อมมีส่วนทำให้ผู้ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจกลายเป็นผู้มีคุณค่ามากกว่าคนอื่นทั้งจากมุมมองของรัฐและในสายตาของสังคม ผมคงไม่ต้องเอ่ยก็ได้ว่าค่านิยมดังกล่าวได้ส่งผลต่อการจัดลำดับ

ความสูงต่ำของชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย
แค่นั้น

ทั้งนี้และทั้งนั้น ประเด็นที่น่าสนใจที่สุดคือ
ในยุคสงครามเย็น นอกจากรัฐไทยจะหันมา
เน้นความเจริญทางวัตถุแล้ว ลัทธิชาตินิยม
ไทยยังถักทอคิดใหม่ดั่งกล่าวเข้าหาอุดมการณ์
ทางการเมืองอย่างแน่นแฟ้น กล่าวคือชนชั้นนำ
ไทยในช่วงนั้นไม่เพียงฟื้นฟูการเกิดทุนฐนา
สถาบันพระมหากษัตริย์ หากยังเพิ่มการ
ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เข้าไปเป็นเส้นแบ่ง
ระหว่างการเป็นคนไทยกับเป็นคนอื่นด้วย

แน่นอน ภัยคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์
ได้กลายเป็นเหตุผลอีกชุดหนึ่งที่ส่งเสริมระบอบการ
ปกครองแบบอำนาจนิยม ซึ่งได้รับการเชิดชูว่า
สอดคล้องที่สุดกับวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม
ของคนไทย

ดังนั้น การรณรงค์ทางอุดมการณ์ของ
รัฐในช่วงสงครามเย็น จึงทำให้คนไทย “ที่แท้
จริง” จะต้องเป็นผู้ที่ทั้งรักพระมหากษัตริย์ และ
เห็นดีเห็นงามกับระบบทุนนิยม ไม่เอนเอียงไป
ทางอุดมการณ์การเมืองฝ่ายซ้าย ตลอดจนยอม
รับความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบ “พ่อปกครอง
ลูก” ว่าเหมาะสมแล้วกับประเทศของตน

เราอาจกล่าวได้ว่าลัทธิชาตินิยมแบบ
สงครามเย็นมีฐานะครอบงำประเทศไทยเป็น
เวลาที่ค่อนข้างยาวนานทีเดียว แม้ว่าจะมีการ
เปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.
2516 แต่ขบวนการประชาธิปไตยของนักศึกษา
และประชาชนผู้ยากไร้ตลอดจนกระแสเสรี
นิยมทางการเมืองที่เกิดขึ้นตามหลังการต่อสู้
14 ตุลาคม ก็ถูกโต้กลับอย่างรุนแรงโดยชนชั้น
นำทางการเมืองที่ยึดถือแนวคิดนี้ในปี พ.ศ.
2519 ดังเราจะเห็นได้ว่าในกรณีของเลือด 6
ตุลาคม ขบวนการนักศึกษาถูกกล่าวหาว่าเป็นทั้ง

พวกต่อต้านสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นพวก
ต่างชาติ และเป็นคอมมิวนิสต์ในเวลาเดียวกัน
กล่าวอีกแบบหนึ่งคือมีฐานะเป็น “คนนอก”
หรือ “คนอื่น” โดยสิ้นเชิง

จากสายตาของชนชั้นนำภาครัฐ (state
elite) ขบวนการประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลาคมซึ่งมี
เนื้อหาบางด้านเรียกร้องความเป็นธรรมทาง
สังคมได้เข้ามาท้าทายจินตภาพเกี่ยวกับชาติและ
ผลประโยชน์แห่งชาติของพวกเขาอย่างไร้ภัย
ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ประเด็น
เรื่อง “ชาติไทย” และ “ความเป็นคนไทย” ได้ถูก
นำมาเน้นย้ำอีกครั้งหนึ่งในช่วงหลังเหตุการณ์
6 ตุลาคม

จากที่ลำดับมาข้างต้นเราจะเห็นได้ว่าแม้
รัฐสมัยใหม่ได้ทำให้ความเป็นพลเมืองต้องมี
ฐานะทางกฎหมายรองรับ แต่ขณะเดียวกัน
จินตภาพเรื่องชาติและลัทธิชาตินิยมของชนชั้น
นำก็ทำให้ล้าพั้งฐานะทางกฎหมายยังไม่พออยู่
ดีสำหรับการถูกนับเป็น “คนไทย” เงื่อนไข
สำคัญที่สุดในการทำให้รัฐยอมรับคือ หนึ่ง
พลเมืองไทยเองต้องยอมรับปรับตัวให้สอดคล้อง
กับระเบียบการเมืองและวัฒนธรรมที่รัฐกำหนด
สอง ต้องดำรงตนให้เป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจ
ตามนโยบายสร้างความทันสมัยที่รัฐยึดถือ
ซึ่งโดยพหุคูณแล้วคือมีคุณูปการบางอย่างใน
ระบบทุนนิยม

อันที่จริงเงื่อนไขดังกล่าวไม่เพียงส่งผล
กระทบหนักหน่วงต่อกลุ่มชาติพันธุ์เล็กๆ เท่านั้น
นั้น แม้คนที่ถูกนับเป็นไทยโดยกำเนิดก็อาจถูก
คัดออกจาก “ความเป็นไทย” ได้เช่นกัน
ตัวอย่างชัดที่สุดในเรื่องนี้คือกรณีของปัญญาชน
หัวก้าวหน้า ซึ่งมักมีโลกทัศน์ขัดแย้งกับลัทธิ
ชาตินิยมของรัฐ หรือคัดค้านนิยามความเป็น
ไทยที่รัฐกำหนด ตลอดจนตีความผลประโยชน์

แห่งชาติต่างจากผู้ปกครองประเทศ

เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรนักที่ในระยะหนึ่งบรรดาผู้ที่ถูกคัดออกจาก “ความเป็นไทย” จะไปรวมตัวกันอยู่ในขบวนการปฏิวัติที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์ กล่าวคือทั้งแกนนำและมวลชนของขบวนการดังกล่าวจำนวนไม่น้อยประกอบด้วยลูกจีนที่เติบโตช่วงระบอบพิบูลสงคราม คนไทยเชื้อสายเวียดนาม ปัญญาชนสาธารณะที่ ถูกคุกคามโดยระบอบสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นักศึกษาและปัญญาชนที่หนีรอดจากการกวาดล้างในกรณี 6 ตุลาคม ยังไม่ต้องเอ่ยถึงประชาชนเชื้อสายลาว (อีสาน) ชาวม้ง กะเหรี่ยง และลัวะ อีกเป็นจำนวนมาก

ผมคงไม่ต้องย้ำอีกก็ได้ว่าในกระบวนการก่อเกิดและพัฒนาของรัฐชาติบนแผ่นดินสยามรัฐเป็นฝ่ายครองฐานะครอบงำมาอย่างต่อเนื่อง แต่สิ่งที่เราควรเข้าใจคือ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาติในลักษณะดังกล่าว แท้จริงแล้วมีสภาพเปราะบางอย่างยิ่ง อันนี้ทำให้รัฐไทยอ่อนไหวเรื่องความมั่นคงมาตลอด และต้องอาศัยการควบคุมสังคมอย่างเข้มข้น เพื่อรักษาเสถียรภาพ

1) คุณความคิดเชื่อฟังรัฐโดยผ่านกระบวนการทางการศึกษาและวัฒนธรรม

2) คุณความไม่พอใจทางการเมืองโดยผ่านการปราบปรามกวาดล้าง

อย่างไรก็ตาม การอาศัยระบบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางก็ดี และการวางฐานะรัฐไว้เหนือชาติแบบผู้ใหญ่ปกครองเด็กก็ดี ย่อมก่อให้เกิดสภาพหนึ่งที่รัฐไทยคุมไม่ได้ นั่นคือปริมาณข้อเรียกร้องที่มีต่อรัฐ หรือจำนวนปัญหาต่างๆ ที่กลุ่มชนในชาติขอให้รัฐมาจัดการดูแล

ยิ่งสังคมเปลี่ยนแปลงไปบนเส้นทางทุนนิยม ข้อเรียกร้องที่มีต่อรัฐยิ่งมีมากขึ้นทั้งในด้านปริมาณและความหลากหลาย ทั้งนี้เนื่องจากชาติในความเป็นจริงไม่ได้มีเอกภาพทั้งในเรื่องผลประโยชน์และในด้านความรู้สึกนึกคิด นอกจากนี้ ผู้คนก็ได้ถูกฝึกให้เคยชินกับแก้ปัญหาของตนด้วยจิตใจของอิสรชน

ดังนั้น ทำไปทำมาชาติที่รัฐอยากให้สงบเสงี่ยมอยู่ในโอวาท จึงเริ่มเปลี่ยนเป็นเด็กกองแวมมากขึ้นเรื่อยๆ ข้อเรียกร้องเรื่องเศรษฐกิจและประเด็นปากท้องล้วนกลายเป็นข้อเรียกร้องทางการเมืองได้ในเวลาข้ามคืน และข้อเรียกร้องทางการเมืองที่ไม่ได้รับการตอบสนองคือจุดเริ่มต้นของความไม่พอใจทางการเมือง (political discontent) การที่รัฐไทยทำให้ชาติไทยเป็น “บุตรบุญธรรม” ของตนมาตั้งแต่แรก นับเป็นสาเหตุหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้ทุกวันนี้ประชาชนคนไทยหลายหมู่เหล่าทำตัวเหมือนเด็กที่เอาแต่ใจ ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ แต่ก็อ่อนแอ และขาดวุฒิภาวะที่จะรับผิดชอบตัวเอง

อย่างไรก็ดี นั่นเป็นเพียงด้านเดียวของปัญหา ในอีกด้านหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในระยะหลังก็ทำให้อำนาจผูกขาดของรัฐในการนิยามความเป็นชาติและปลูกฝังสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมแห่งชาติลดน้อยถอยลงอย่างรวดเร็ว

เมื่อระบอบการเมืองการปกครองของไทยมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น และสังคมไทยมีแนวโน้มเป็นเสรีนิยมมากกว่าเดิม การตรวจสอบทำหายนโยบาย ตลอดจนบรรทัดฐานของความเป็นคนไทยที่รัฐกำหนดจึงมีโอกาสมากขึ้นเป็นธรรมดา ยังไม่ต้องพูดถึงการถอนตัวจากวัฒนธรรมแห่งชาติของคนรุ่นโลกาภิวัตน์

พูดอีกแบบหนึ่งคือในปัจจุบันคนไทยเริ่มมีความคิดไม่ตรงกันมากขึ้นเรื่อยๆ เกี่ยวกับความเป็นชาติและความเป็นไทย และการผูกขาดคำนิยามของจินตภาพเหล่านี้ นับวันจะทำได้ยากขึ้น

เพราะฉะนั้นในระยะผ่าน ถ้าประเทศไทยไม่มีกระบวนการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) ที่สอดคล้องกับสภาพพหุลักษณะ (pluralism) ที่กำลังก่อตัวขึ้นอย่างเพียงพอ หรือถ้าหากยังมีการยึนกรานนิยามความเป็นชาติในแนวใดแนวหนึ่งอย่างตายตัว โดยไม่มีการรับฟังความเห็นที่แตกต่าง ก็อาจนำไปสู่การปะทะรุนแรงระหว่างหมู่ชนที่ได้ชื่อว่าจะสังกัดชาติเดียวกันได้ทุกหนแห่ง

ถึงตรงนี้ ผมขออนุญาตกลับมาพูดถึงชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นประชากรของสยามยุคใหม่สักเล็กน้อย

ในสภาพทั่วไป สำหรับชาติพันธุ์หลักๆ ที่มีภาษาและวัฒนธรรมใกล้เคียงหรือเกี่ยวข้องกับคนไทยภาคกลาง เช่นคนเหนือ คนใต้ และคนอีสาน การปรับตัวเข้าหาระเบียบการเมืองแบบรัฐชาติและ “วัฒนธรรมแห่งชาติ” อาจจะง่ายกว่ากลุ่มชายขอบ

กระนั้นก็ตาม ปัจจัยชี้ขาดยังมีใช้ภาษาและวัฒนธรรมเดิมที่ใกล้เคียงกับคนไทยภาคกลางเท่ากับการมีพื้นที่ทางเศรษฐกิจและการเข้าถึงอำนาจทางการเมือง (political access)

การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ไม่เพียงเปลี่ยนวิถีชีวิตในต่างจังหวัดให้เกี่ยวโยงและขึ้นต่อระบบตลาดเท่านั้น หากยังจัดจำแนกชนชั้นในสังคมชนบทขึ้นมาใหม่ (class differentiation) ขณะที่ตัวเมืองต่างจังหวัดกลายเป็นศูนย์กลางการค้า

มากขึ้นเรื่อยๆ พร้อมกับการเติบโตของชนชั้นกลางในภูมิภาค และการปรากฏขึ้นของชนชั้นนำใหม่ในท้องถิ่น (local elites)

สภาพดังกล่าวทำให้ความกลมเกลียวทางวัฒนธรรม (cultural homogeneity) ของภูมิภาคและชาติพันธุ์เหล่านี้ลดลงไปมีใช้น้อย ส่งผลให้ความแตกต่างกับคนไทยภาคกลางได้รับการประนีประนอมจนไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นปัญหา อันที่จริงทุกวันนี้ชนชั้นนำและชนชั้นกลางในต่างจังหวัดอาจใช้ภาษาและมีวิถีชีวิตใกล้เคียงกับพวกเดียวกันในเมืองหลวงมากกว่าบรรดาชาวนาชาวไร่ที่อยู่ล้อมรอบพวกเขาเสียอีก

ระบอบรัฐสภาไทยนั้นมีปัญหาหลายอย่าง แต่อย่างน้อยที่สุดมันก็เป็นพื้นที่ทางการเมืองที่เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำจากภูมิภาคต่างๆ เข้ามาสู่ศูนย์อำนาจ และโดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง มวลชนที่เป็นฐานเสียงย่อมสามารถต่อรองเอาผลประโยชน์จากนักการเมืองได้บ้าง ด้วยเหตุนี้ การมีอยู่ของผู้แทนและนักการเมืองต่างจังหวัดจึงเท่ากับมีคนกลางคอยไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างรัฐที่รวมศูนย์กับประชาชนระดับรากหญ้าอยู่ในระดับหนึ่ง ที่สำคัญคือสายสัมพันธ์นี้ได้ลดทอนความรู้สึกเป็น “คนนอก” ของภูมิภาคที่มีอัตลักษณ์ต่างจากเมืองหลวงและภาคกลางไปได้พอสมควร

อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้าการขยายตัวอย่างกว้างขวางของเศรษฐกิจทุนนิยม และการเข้าถึงเอเยนต์การเมืองในระบอบรัฐสภาด้วยความสม่ำเสมอมากขึ้น โอกาสที่ประชาชนเหล่านี้จะแปลกแยกแตกหักกับรัฐก็มีอยู่ไม่น้อย ทั้งในรูปของการแยกดินแดน และการร่วมขบวนการปฏิวัติของฝ่าย “ซ้าย”

กรณีที่ชัดเจนที่สุดในทิศทางนี้ ได้แก่

... ระบบรัฐสภาไทยนั้นมีปัญหาหลายอย่าง แต่อย่างน้อยที่สุดมันก็เป็นพื้นที่ทางการเมืองที่เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำจากภูมิภาคต่าง ๆ เข้ามาสู่ศูนย์อำนาจ และโดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งมวลชนที่เป็นฐานเสียงย่อมสามารถต่อรองเอาผลประโยชน์จากนักการเมืองได้บ้าง ด้วยเหตุนี้ การมีอยู่ของผู้แทนและนักการเมืองต่างจังหวัดจึงเท่ากับมีคนกลางคอยไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างรัฐที่รวมศูนย์กับประชาชนระดับรากหญ้าอยู่ในระดับหนึ่ง ที่สำคัญคือสายสัมพันธ์นี้ได้ลดทอนความรู้สึกเป็น“คนนอก”ของภูมิภาคที่มีอัตลักษณ์ต่างจากเมืองหลวงและภาคกลางไปได้พอสมควร ...

พลเมืองไทยเชื้อสายลาวในภาคอีสาน ซึ่งจำนวนไม่น้อยมีบรรพบุรุษถูกกวาดต้อนมาจากอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำโขง เคยถูกเหยียดหยามดูแคลนทั้งจากศูนย์อำนาจที่กรุงเทพฯ และคนไทยภาคกลาง ตลอดจนมีฐานะยากจนกว่าภาคอื่น ๆ อยู่เป็นเวลานาน ยังไม่ต้องเอ่ยถึงว่ามีชาติพันธุ์เดียวกันตั้งรัฐชาติอยู่ในประเทศเพื่อนบ้าน

สถานะดังกล่าวทำให้ในสายตาของรัฐไทยอีสานนับเป็นปัญหาความมั่นคงอยู่พักใหญ่ทีเดียว

ส่วนประเด็นคนจีนในประเทศไทยนั้น ปัจจุบันนี้แทบไม่ต้องเอ่ยถึงอีกก็ได้เพราะไม่นับเป็นประเด็นอีกต่อไป

ดังนั้นเมื่อพูดถึงประเด็นรัฐชาติกับชาติพันธุ์ในบริบทปัจจุบัน ปัญหาจึงตกหนักอยู่กับบรรดากลุ่มชาติพันธุ์เล็ก ๆ ซึ่งยังคงมีลักษณะเป็น “คนอื่น” สูง และมีพื้นที่น้อยมากในตารางคุณค่าของรัฐและกระแสหลักของสังคมไทย

ในบรรดาปัญหาทั้งหมดที่ชาติพันธุ์เหล่านี้กำลังเผชิญอยู่ การตกอยู่ในสถานะไร้สัญชาติหรือถูกถอนสัญชาติไทยดูจะเป็นเรื่องร้ายแรงที่สุด ดังเราจะเห็นได้จากสถิติการร้องเรียนต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติในระหว่าง

พ.ศ. 2544-2551 ปรากฏว่าจากข้อร้องเรียนทั้งหมด 108 กรณี มีถึง 91 กรณีที่เป็นการขอให้ได้รับสัญชาติ

นอกจากเรื่องสัญชาติแล้วปัญหาใหญ่อีกอย่างหนึ่งของชาติพันธุ์เล็ก ๆ คือการขาดที่ดินทำกินและการเข้าไม่ถึงทรัพยากรธรรมชาติ

แต่เดิมมาที่ดินทำกินในราชอาณาจักรไม่เคยมีฐานะเป็นสมบัติส่วนตัวอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ราษฎรมีสិทธิ “ครอบครอง” ที่ดินก็เฉพาะเมื่อมีการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องเท่านั้น ถ้าหากทิ้งรกร้างไว้ถึงเวลาหนึ่ง ผู้อื่นย่อมมีสิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์ตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายโบราณ นอกจากนี้แล้วยังมีพื้นที่ซึ่งกันไว้เป็นของชุมชนที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น เป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์หรือเป็นป่าใช้สอย เป็นต้น ในสภาพดังกล่าวเราอาจพูดได้ว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงฐานทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ สามารถใช้ภูมิปัญญาพื้นถิ่นดูแลตัวเองได้ตามอัตภาพ

การใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะนี้เริ่มเปลี่ยนไปเมื่อฝ่ายรัฐได้ออกกฎหมายที่ดิน และออกโฉนดที่ดินแบบสมัยใหม่เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2444 จากนั้นมาการถือครองที่ดินใน

ประเทศก็เป็นเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ส่วนตัว (private property) ตามระบบทุนนิยมอย่างครบถ้วน ที่ดินทำกินส่วนใหญ่กลายเป็นสินค้าในตลาด ซึ่งเอกชนสามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ ตลอดจนสะสมและปล่อยยกร้างได้

ส่วนพื้นที่ป่านั้นเมื่อมีการตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี พ.ศ. 2439 ก็เริ่มหลุดจากการดูแลของชนชั้นนำท้องถิ่นและชุมชนไปสู่การบริหารจัดการโดยศูนย์อำนาจส่วนกลาง ยิ่งเวลาผ่านไป การควบคุมผืนป่าโดยรัฐก็ยิ่งเข้มข้นขึ้นโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมายฉบับต่างๆ

แน่นอน สภาพดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนบริเวณภูดอยอย่างหนักหน่วงดังทราบกันดีอยู่แล้ว ปัจจุบัน การถือครองที่ดินทำกินในประเทศไทยมีลักษณะกระจุกตัวสูงมาก

ในเมื่อพื้นที่ทำกินในที่ราบมีผู้ถือครองหมดแล้ว เขตป่าเขาอันเป็นที่อยู่ดั้งเดิมของชาติพันธุ์หลายหมู่เหล่าก็กลายเป็นทั้งป่าสงวน เป็นทั้งอุทยานแห่งชาติ หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทางออกของกลุ่มชาติพันธุ์ในด้านที่ดินทำกินจึงมีไม่มากนัก

สภาพไร้รัฐชาติกิติ และถิ่นฐานที่ไม่สอดคล้องกับการบริหารจัดการผืนป่าโดยรัฐก็ได้ทำให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยสมัยใหม่กับกลุ่มชาติพันธุ์เพิ่มขึ้นอย่างเลี่ยงไม่พ้น ซึ่งฝ่ายหลังมักจะถูกเป็นผู้ถูกกระทำในแทบทุกกรณี บางกลุ่มถูกจับกุมซ้ำแล้วซ้ำเล่าในข้อหา “บุกรุกป่า” บางกลุ่มก็ถูกบังคับให้ย้ายถิ่นฐานมาใช้ชีวิตและทำมาหากินในที่ ไม่คุ้นเคย นอกจากนี้ยังมีบางชาติพันธุ์ที่กำลังสูญเสียพื้นที่ทำกินเพราะถูกกดดันทั้งโดยภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน

ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ ความเดือดร้อนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงเกิดขึ้นอย่างมหาศาลสุดพรรณนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความยากแค้นสาหัสในด้านการครองชีพ บางส่วนถึงกับยอมขึ้นทะเบียนเป็นแรงงานต่างด้าวเพื่อความอยู่รอด บ้างส่งลูกหลานไปหากินในเมืองในฐานะชนชั้นล่างสุด ทำให้วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์หมิ่นเหม่ต่อการถูกทำลายล้างจนหมดสิ้น

ในกรณีสุดขั้วอีกแบบหนึ่ง นิยาม “ความเป็นไทย” ตามที่รัฐกำหนด ก็ส่งผลกระทบต่อชาติพันธุ์ที่มีอัตลักษณ์แตกต่างและโดดเด่นอย่างพลเมืองไทยเชื้อสายมลายูในสามจังหวัดภาคใต้ พลเมืองเหล่านี้ตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่มานานหลายศตวรรษ สืบทอดเชื้อสายมาจากผู้คนในอาณาจักรเก่าแก่โบราณ พุทธภาษามลายู (ยาวิ) เป็นภาษาแรกและนับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งไม่เพียงแตกต่างจากศาสนาพุทธอันเป็นศาสนาหลักในประเทศไทย หากยังเป็นรากฐานของวัฒนธรรมประเพณีทางจิตวิญญาณที่ไม่อาจกลมกลืนกับระบบทุนนิยมได้โดยอัตโนมัติ

แน่นอน กรณีของชาวมลายูในสามจังหวัดภาคใต้ คงต้องถือเป็นปัญหาคนละระดับกับชาติพันธุ์ชายขอบอื่นๆ เพราะการที่ชาวมลายูมุสลิมจำนวนไม่น้อยผูกโยงอัตลักษณ์ของตนไว้กับสถานะทางการเมืองที่เคยเป็นแบบกึ่งอิสระในสมัยก่อน ทำให้ปัญหาแก้ได้ยากขึ้นสำหรับรัฐไทยยุคหลังที่ยึดถือการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ในเมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ปัญหาสามจังหวัดภาคใต้จึงผิดแผกแตกต่างจากปัญหาชาติพันธุ์ที่เหลือค่อนข้างมาก และอาจจะต้องอาศัยทางออกที่พิเศษออกไป

แต่พูดก็พูดเถอะ ปัญหาที่ตลกค้างมาจาก กระบวนการสร้างรัฐชาตินั้น มาถึงวันนี้อาจจะไม่ใช่ “เรื่องส่วนตัว” ระหว่างรัฐไทยกับชาติไทยเหมือนแต่ก่อนแล้ว เพราะท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ทั้งตัวรัฐและประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครอง ได้ถูกพลังอำนาจอื่นที่ไร้พรมแดนเข้ามาดัดแปลงจนเปลี่ยนรูปลักษณะไปไม่น้อย กระทั่งความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมก็ได้รับผลกระทบอย่างหนักหน่วง

ที่นับว่าอันตรายก็คือ ขณะรัฐกำหนดสังคมไม่ได้เหมือนเดิมหรือเท่าเดิม ตัวสังคมเองก็แตกกระจายเป็นหลายส่วนเสี้ยว ขาดการเชื่อมโยงกัน และยังไม่มีความพร้อมที่จะพลิกฐานะมาควบคุมกำกับรัฐได้อย่างเป็นระบบเช่นกัน

อันที่จริงก่อนวิกฤต พ.ศ. 2540 และการเปิดเสรีทั่วด้านตามแรงกดดันของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) การพัฒนาประเทศแบบไม่ทั่วถึง (uneven development) ก็ผลิตปัญหาโดยตัวของมันเองอยู่แล้ว

แต่หลังจากรัฐไทยถูกบีบให้ออกกฎหมายเปิดประเทศ 11 ฉบับเพื่อแลกกับความช่วยเหลือของไอเอ็มเอฟ ปัญหาเดิมที่เรื้อรังอยู่แล้วไม่เพียงถูกทำให้หนักหน่วงขึ้นเท่านั้น ตัวรัฐชาติเองก็สูญเสียดุลยภาพไปหลายส่วน และอาจจะควบคุมกำกับทิศทางการพัฒนาประเทศไม่ได้อีกต่อไป

ด้วยเหตุนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้เป็นแค่ประเด็นเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากยังมีนัยสันถลอนระเบียบอำนาจแบบรัฐชาติอย่างลึกซึ้งถึงราก

ประการแรก จินตภาพเรื่องอธิปไตยเหนือดินแดนถูกกัดกร่อนให้อ่อนลง เนื่องจากพลังอำนาจจากนอกประเทศเข้ามามีส่วนกำหนดนโยบายของรัฐไทยได้ในสัดส่วนที่สูงมาก

ประการต่อมา แนวคิดเรื่อง “ผลประโยชน์แห่งชาติ” เองก็ถูกหักล้างไปมากเนื่องจากการเข้ามาผสมปนเปของผลประโยชน์ต่างชาติจนแยกไม่ออกว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยแท้จริงแล้วเป็นผลประโยชน์ของใคร อันนี้ยังไม่ต้องเอ่ยถึงว่าแนวคิดผลประโยชน์แห่งชาติไม่ค่อยสมจริงมาตั้งแต่แรกแล้ว

และประการสุดท้าย ในเมื่อรัฐชาติไม่ถูกระบอบไถลล้นอาศัยจินตภาพเรื่องผลประโยชน์แห่งชาติเป็นข้ออ้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจ เมื่อมาถึงจุดนี้ข้ออ้างดังกล่าวจึงขาดความหนักแน่นน่าเชื่อถือลงไปไม่น้อย กระทั่งเริ่มถูกคัดค้านถี่ขึ้นเรื่อย ๆ

สภาพดังกล่าวหมายความว่า การสร้างฉันทานุมติทางการเมือง (political consensus) จะกระทำโดยอาศัยข้ออ้างลอยๆ เกี่ยวกับชาติไม่ได้อีกต่อไป (ซึ่งก็มีชนชั้นนำบางกลุ่มฝืนทำอยู่) หากจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของกลุ่มก้อนองค์กรต่างๆ จากภาคประชาชนหรือประชาสังคมมาตกลงกับรัฐหรือตกลงกันเอง จึงจะแก้ปัญหาได้

กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ สภาพประเทศไทยในปัจจุบันกำลังเคลื่อนไปสู่สภาวะหลังรัฐชาติ (post nation-state) มากขึ้นเรื่อยๆ แต่ผู้คนจำนวนมากก็ยังไม่ตระหนักว่าเรามีองค์ความรู้ไม่พอที่จะจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจให้สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไป และจะต้องรีบคิดอ่านในเรื่องนี้กันอย่างรวดเร็วด่วน

เรื่องที่น่าวิตกเป็นอย่างยิ่งคือ ทุกวันนี้บรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องกับศูนย์อำนาจยังคงพยายามจัดระเบียบการปกครองตามกรอบคิดเก่าๆ อยู่ตลอดเวลา ทั้งๆ ที่สถานการณ์ในระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า ทั้งระบอบ

อำนาจนิยมนอกเครื่องแบบและระบอบประชาธิปไตยที่อาศัยอำนาจรัฐแบบแนวตั้งต่างก็ล้มเหลวในการดูแลบ้านเมือง

อย่างไรก็ตาม ในความเห็นของผม ทางออกยังพอมีอยู่บ้างถ้าเราเปลี่ยนมุมมองความสัมพันธ์ทางอำนาจได้ทันเวลา เราในที่นี้ผมหมายถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกับเวทีอำนาจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ส่วนบรรดานักวิชาการนั้นจำนวนมากได้มองเห็นปัญหามาพักหนึ่งแล้ว

เปลี่ยนมุมมองหมายความว่าอย่างไร?

พูดให้ชัดเจนคืออันดับแรก ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจ (หรือที่ชอบเรียกกันว่าปฏิรูปการเมืองนั้น) จุดเน้นไม่ควรจำกัดอยู่แค่การปรับแบ่งพื้นที่กันระหว่างชนชั้นนำกลุ่มต่างๆ (แม้ว่าสิ่งนี้จะยังจำเป็น) หากจะต้องเปิดพื้นที่ให้การเมืองภาคประชาชนเข้ามาเป็นองค์ประกอบของระบอบการเมืองหลักมากขึ้น (เช่น เราควรต้องส่งเสริมประชาธิปไตยทางตรงของชุมชนรากหญ้า และบทบาทตรวจสอบรัฐของภาคประชาสังคมในเมือง เป็นต้น) ทั้งนี้เพื่อรองรับสภาวะการเปลี่ยนแปลงที่รัฐไทยถูกผูกมัดไว้กับอิทธิพลไร้พรมแดนอย่างหนึ่งกับเพื่อป้องกันตัวจากแรงอัดกระแทกของทุนนิยมข้ามชาติอีกอย่างหนึ่ง

อันดับต่อมา ผมคิดว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องลดความสำคัญของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์อำนาจลงบ้าง และหันมาให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบทางเลือก (alternative development) ของชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น

พูดอีกแบบหนึ่งคือรัฐจะต้องเลิกวางแผนหากำไรให้คนส่วนน้อยในนามคนทั้งชาติ หรืออย่างน้อยต้องเลิกใช้ข้ออ้างแบบนั้นเสียที่รวมทั้งต้องตระหนักว่าการใช้อำนาจของรัฐ

ชาติขับเคลื่อนการเติบโตแบบทุนนิยมอย่างไม่หยุดยั้ง นับเป็นการใช้อำนาจทำร้ายพลเมืองส่วนใหญ่อย่างรุนแรงที่สุด เพราะมันมีผลให้การจัดสรรทรัพยากรไม่เท่าเทียมและไม่ทั่วถึง วิกฤตกรรมดังกล่าวส่งผลให้จำนวนคนจนเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล และนับวันยิ่งกลายเป็นเบียดทางการเมืองที่ถูกใช้ประโยชน์โดยชนชั้นนำกลุ่มต่างๆ

ผมขออนุญาตเรียนตรงๆ ว่าทุกวันนี้ ในขณะที่รัฐไทยมีฐานะเป็นผู้จัดการสาขาของระบบทุนนิยมโลกมากขึ้นและมีลักษณะชาติน้อยลง อำนาจรัฐที่รวมศูนย์ไว้อย่างเต็มเปี่ยมจะยิ่งแก้ปัญหาภายในประเทศไม่ได้ เพราะฉะนั้นไม่ช้าก็เร็วจะต้องมีการจัดระเบียบอำนาจกันใหม่ให้ประชาสังคม (civil society) สามารถกำกับรัฐและชุมชนท้องถิ่นมีอำนาจกำหนดวิถีชีวิตของตน

หากไม่ทำเช่นนั้น ผมก็นึกไม่ออกเหมือนกันว่าคนในชาติที่ทั้งแตกปัจเจกและแยกกลุ่มย่อยจะสัมพันธ์กับรัฐอย่างไรและสัมพันธ์กันเองอย่างไร

ถึงตรงนี้ หลายท่านคงจะมองเห็นแล้วว่าความเป็นชาติแบบที่รัฐพยายามฟุ่มเฟือยมาอย่างน้อย 70 ปีนั้น ไม่อาจกลับไปเหมือนเดิมแล้ว และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาติก็ไม่อาจเหมือนเดิมด้วยเช่นกัน

ในสภาพเช่นนี้ ถ้าใครสิ้นใช้ชุดความคิดและวาทกรรมเก่าๆ มากดดันผู้คน บ้านเมืองก็คงเต็มไปด้วยความขัดแย้งที่หาข้อยุติมิได้ เพราะฉะนั้น ผมจึงเห็นว่าแม้แต่ต้องแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เปลี่ยนไป เราจึงจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข แม้ในอนาคตคนไทยยุคหลังสมัยใหม่อาจจะกลับไปคล้ายชาว

สยามในอดีต คือมีอัตลักษณ์ที่ผิดแผกแตกต่าง
กันทั้งประเทศ แต่ก็ยังสามารถอยู่ร่วมกันได้ ถ้า
พื้นที่ทางการเมืองถูกจัดสรรไว้อย่างทั่วถึงและ
เป็นธรรม

มันคงจะเป็นเรื่องไร้เหตุผลสิ้นดี ถ้านัก
ธุรกิจจากทั่วโลกสามารถเข้ามาหาเงินในเมือง
ไทยได้อย่างสะดวก แล้วชาติพันธุ์พื้นเมือง
กลับถูกรังเกียจเหยียดฉันทันที ในเมื่อทุนนิยม
โลกาภิวัตน์ทำให้รัฐไทยเลิกตั้งคำถามต่อนัก
ลงทุนว่า "เป็นคนไทยหรือเปล่า?" แล้วทำไม
ยังต้องถามชาวไร่ชาวนาตามป่าเขา ถาม
ปัญญาชนที่คิดต่างจากรัฐ หรือแม้แต่ถามผู้ใช้
แรงงานรับจ้างจากประเทศเพื่อนบ้านด้วย
คำถามแบบนี้ด้วยเล่า

จริงอยู่ ระเบียบอำนาจใหม่ในทิศทาง
ดังกล่าวยังคงต้องอาศัยเวลาผลักดันให้ปรากฏ
เป็นจริง แต่แนวโน้มสถานการณ์หลังรัฐชาติ
หรือหลังสมัยใหม่ (post modernity) ก็นับว่า
เปิดโอกาสให้ทิศทางนี้เป็นไปได้มากขึ้นเรื่อยๆ
หมายถึงทิศทางการเมืองใหม่ที่ไม่ได้เอารัฐเป็น
ตัวตั้ง (state oriented) หากถือมนุษยชาติ
ชุมชนท้องถิ่น และปัจเจกภาพของปัจเจก
บุคคลเป็นตัวตั้ง ไม่ว่าจะในประเด็นการเข้าถึง
ทรัพยากร เรื่องสิ่งแวดล้อม ความยุติธรรม
ตัวตนทางวัฒนธรรม หรือคุณค่าความเป็นคน
ขอขอบคุณทุกท่านที่กรุณารับฟัง